

Звичаї гідного прощання: народні поховальні традиції

ВІТАЛІЙ СЛОБОДЯН

18 БЕРЕЗНЯ 2020

Етапи людського життя в будь-якій спільноті позначені звичаями й обрядами. Хрестини, дні народження, річниці, релігійні свята, початок і закінчення будівництва дому, новосілля, навіть популярні сьогодні корпоративні вечірки – усе це не тільки прояви суспільної активності особи, а й ствердження її буття в контексті певної групи, яка послуговується одною системою символів.

Особливий момент для кожної спільноти – це зустріч зі смертю, що вилучає особу із суспільства живих. Померлий уже не належить до цього світу, але ще певний час залишається в ньому; новий зв'язок між душею й тілом породжує серед живих напругу й почуття непевності. Час між смертю і похованням – це немовби перехідний період, який стосується, по-перше, особи й тіла померлого, а по-друге, тих, хто переживає втрату близької людини. Різні спільноти мають утвержені поколіннями обряди, покликані запевнити як спокій душі покійного, так і безпеку та спокійну розлуку для живих.

Пов'язані з похоронами вірування та звичаї, про які йтиметься в цій статті, притаманні римокатоликам південно-західного Поділля, а саме Кам'янець-Подільського, Дунаєвецького й частково Новоушицького районів Хмельницької області. Ця обрядовість, як і кожна інша, піддатна динамічним трансформаціям, проте навіть сьогодні в ній збережено багато рис давньої народної традиції.

Аби запевнити спокій душі і безпеку живим, від моменту смерті до поховання, як у те часто вірять, належить виконати низку правил і подбати про найменші дрібниці. У людській свідомості усе в цей період важливе і сповнене сенсу, кожна деталь може вплинути на те, чи душа померлого спокійно покине світ живих, чи повертатиметься, нагадуючи про гідне виконання всіх вимог – релігійних і фольклорних.

Коли визначено, що людина померла, потрібно проказати належні молитви за померлого чи принаймні молитву «Ангел Господній». У деяких сільських місцевостях є звичай по-особливому дзвонити по душі, ударяючи кільканадцять разів у одне крисо дзвона на церковній дзвіниці. Сьогодні вже, здається, зник практикований іще кільканадцять років тому звичай голосіння на вулиці, та старші люди з сільських місцевостей пам'ятають, як відразу після смерті відчиняли двері дому померлого й жінки, вийшовши на вулицю, заводили лемент на все село. У багатьох місцевостях на знак смерті в оселі навстіж відчиняють ворота обійстя.

Тіло покійного неодмінно обмивають. Колись це робили спеціально підготовані люди (найчастіше вдови – бездітні або ті, що мали одружених дітей), сьогодні ж – зазвичай хтось із родичів, однак досі важливо, щоб у цієї особи були одружені діти. Поширене переконання, що всі предмети, які торкалися померлого, мають силу смерті й можуть бути використані, щоб нашкодити іншим. Тому їх належить спалити, а воду після обмивання тіла (яку називають мертвою¹) вилити там, де не ходять, щоб у неї, бува, ніхто не вступив. Іноді, нехай це й звучить радикально, таку воду використовують як ліки від алкогольної чи наркотичної залежності. Посуд, у якому обмили тіло, часом перевертають догори дном аж до моменту поховання, щоб у

покійного на тамтому світі не росло волосся. Волосини померлого, що залишилися на гребінці, спалюють або кладуть під подушку в домовину. Мешканці регіону уникають гоління померлого: якщо чоловік хворіє, його голять іще за життя; якщо ж помирає раптово, то можуть поховати неголеним.

Подоляни намагаються завчасу підготувати одяг на смерть. Він мусить бути святковий, і бажано, щоб у ньому бодай раз ходили у храм, на Месу. Чоловіків кладуть у труну з непокритою головою (капелюх чи кашкет має лежати поруч), жінок – обов'язково з покритою. Черевиків не взувають на ноги, а залишають їх біля стіп. Часто в домовину кладуть предмети, якими померлий користувався за життя: розарій, молитовник, окуляри, ціпок, гребінець.

У руки покійному завжди вкладають хрестик, який зазвичай готують у кожній родині заздалегідь, на годину смерті; якщо в останні миті біля людини хтось є, цей самий хрестик їй дають поцілувати й потримати під час смертної агонії. На груди померлого ставлять образки: для чоловіків це часто іконка Господа Ісуса, для жінок – Пресвятої Діви Марії; іноді використовують образок святого заступника померлого чи святих Йосифа або Варвари, яких вшановують як покровителів доброї смерті; часто поєднують дві чи й три іконки. У руку завжди дають розарій, а нерідко ще й стрітенську свічку, яку запалюють на час молитви «Ангел Господній» чи останнього прощання. Її належить або зовсім випалити, або ж покласти в домовину, бо вона вже втратила силу.

Іноді на праву руку померлого кладуть рушник (у жінок це може бути хустина), щоб він міг витерти піт із чола на Страшному суді. У кишеню вкладають носовичок. Якщо необхідно зашити щось із одягу на покійному чи в труні, неодмінно шиють від себе, щоб часом не пришити до себе смерть. Старше покоління пам'ятає такий звичай: якщо вдова має намір вдруге вийти заміж, то чоловіка потрібно поховати в розстібнутих штанях; а дівчатам, які засиділися в дівках, радили розіпнути гудзик на поясі померлого. Іноді покійному на безіменний палець правої руки вдягають перстень із воску, що стік із запаленої під час молитов стрітенської свічки: це символізує заручини зі смертю.

Дітей і молодих неодружених людей на Поділлі зодягають у труну, як до шлюбу: дівчат – у білу сукню й вінок із фатою, білі панчохи та взуття; хлопців – у костюм із весільним букетиком на вилозі та білій сорочці. Усім покійним, навіть старшим, які ніколи не були у шлюбі, під ноги стелять вінчальний рушник. Немовлят і малюків ховають у білому вбранні, а дівчаткам у домовину кладуть весільну сукню чи принаймні вінок із фатою. Старе покоління францисканських терціаріїв часто має підготований для похорону коричневий габіт і білий шнурок із трьома вузлами.

Тіло покійного виставляють у головній кімнаті дому. Досі в багатьох сільських оселях є кімната, зазвичай найбільша, що виконує релігійно-обрядову функцію. Саме тут відбуваються всі родинні врочистості, тут приймають гостей і душпастиря під час візиту. Навпроти вхідних дверей висять образи, а під ними стоїть стіл, який виконує функцію домашнього вівтаря. У цій кімнаті ставлять катафалк, а на ньому – домовину з тілом померлого. Ще чверть століття тому на катафалку лежало саме тіло, труну ж виставляли перед будинком. Катафалк розташовують так, щоб голова померлого була під образами, а ноги вказували в бік дверей. Тіло прикрашають квітами й вінком із освяченого зілля чи верби.

Руки покійного мають бути схрещені на грудях, і зазвичай їх зв'язують у такій позиції. Ноги теж зв'язують, щоб не розходилися в різні боки. Якщо рот розтуляється, належить підв'язати підборіддя. Очі мусять бути заплющені: є повір'я, що, коли вони розплющені, може померти хтось молодий із сім'ї. Тому повіки часто притискають монетами. Тіло в домовині чи на катафалку від стіп до грудей укривають білою тканиною, що безпосередньо відсилає до хрещального вбрання – знаку приодягнення в Христа (пор. Гал 3, 27). Перш ніж закрити труну на цвинтарі, цією тканиною вкривають усе тіло.

Між катафалком і стіною в головах померлого роблять вівтар, на якому стелять білу скатертину, ставлять хрест і дві чи бодай одну свічку. Прикрашають його квітами, іноді розташовують там фото померлої особи, перев'язане чорною стрічкою, чи буханку хліба. У деяких місцевостях на такому вівтарі виставляють прикриту хустинкою тацю, куди люди складають грошові пожертви.

У подальших обрядах домінує молитва, однак вони теж багаті на фольклорні звичаї, які часто походять іще з язичницьких часів. Деякі з них глибоко християнські за суттю, інші заперечують християнське розуміння смерті. У кожному разі, обряди й вірування передаються з покоління в покоління, тому доволі сильно закорінені в людській свідомості. Не без впливу на формування похоронних традицій минули радянські десятиліття, коли релігійні практики було обмежено. Однак емоційна напруга від зустрічі зі смертю близьких спонукає людину до дій, часто їй самій не зовсім зрозумілих. Таємничість і страх містерії смерті стає викликом для цілої спільноти, з якої відійшла особа. Тому й виникає потреба ідентифікувати померлого зі світом живих, послуговуючись притаманною даному суспільству системою знаків і символів. І хоча подекуди ще поширені вірування, несумісні з християнською вірою, та виразно видно, як вони слабшають чи й цілковито згасають там, де з'являється душпастирство та практикують офіційну літургію Церкви.

Примітки

1. На відміну від живої води, що начебто має лікувальні й омолоджувальні властивості. Це вода, у якій купали немовля відразу після народження. Сьогодні, коли діти приходять у світ у пологових будинках, звичай використовувати живу воду зовсім зник.